

LJUBLJANSKO-GRAŠKA SKUPINA FRANČIŠKANSKIH KORALNIH ROKOPISOV IN NJEN FRANČIŠKANSKI ZNAČAJ

JURIJ SNOJ

Znanstvenoraziskovalni center ZRC SAZU

Izvleček: Leta 1491 so se frančiškani observanti naselili v Ljubljani in zelo verjetno so kmalu za tem dobili potrebne koralne kodekse. Na osnovi nekaterih kazalcev je mogoče domnevati, da so bili to: dvodelni gradual in dvodelni psalter, ki sta zdaj v Frančiškanskem samostanu v Gradcu, ter antifonal, ki je v Frančiškanskem samostanu v Ljubljani. Ti rokopisi so izrazito frančiškanski; antifonal vsebuje med drugim pesniška oficija sv. Frančiška in sv. Antona, ki sta delo Julijana iz Speyerja, oficij sv. Klare in oficij za praznik sv. Trojice, ki sta kontrafakturi oficija sv. Frančiška, ter oficij za praznik Frančiškovich ran.

Abstract: In 1491 the Franciscan Observants settled in Ljubljana (now Slovenia), and it is likely that soon thereafter they obtained the necessary plainchant manuscripts. Some indications suggest that it is plausible to assume that these were: the two-volume gradual, the two-volume psalter (both kept in the Franciscan monastery in Graz), and the antiphoner that is still in the Franciscan monastery in Ljubljana. All these manuscripts have hallmarks of their Franciscan origins: the antiphoner includes, among others, the versified offices of St. Francis and St. Antony, both works by Julian of Speyer, the versified offices of St. Claire and for the feast of the Trinity, which are both contrafacta of the office of St. Francis, and the versified office for the feast of St. Francis' Stigmata.

Ključne besede: observanti v Ljubljani, frančiškanska liturgija, pesniški oficiji

Keywords: Observants in Ljubljana, Franciscan liturgy, versified offices

Kmalu po ustanovitvi reda so se manjši bratje pojavili tudi med slovensko govorečim prebivalstvom. Kot je znano, so bili v nekaterih zdaj slovenskih mestih že v 13. stol. Do konca srednjega veka se je število frančiškanskih ustanov še povečalo, zlasti s prodorom frančiškanov observantov, ki so konec 15. stol. prevzeli tudi nekatere že prej obstoječe minoritske samostane.¹ Frančiškanske skupnosti so se nedvomno shajale pri skupinski liturgiji in ta je gotovo vključevala tudi petje, se pravi gregorijanski koral. Kljub temu pa vse do konca 15. stol. ne poznamo nobenega koralnega rokopisa in tudi nobenega fragmenta koralnega rokopisa, ki bi ga lahko povezali s katero od slovenskih frančiškanskih

¹ Ambrožič, *Prvih 1000 let krščanstva na Slovenskem*, 179.

ustanov.² Najstarejši koralni kodeksi katerega od slovenskih samostanov so tako šele tisti, ki so jih imeli ljubljanski observanti in izvirajo s preloma 15. v 16. stol.

Do nedavnega je veljalo, da sestoji skupina koralnih rokopisov ljubljanskih observantov iz treh kodeksov, ki so še zmeraj v ljubljanskem samostanu: iz dvodelnega graduala in enodelnega antifonala. Pred dobrim desetletjem pa je Nataša Golob odkrila, da pripadajo ljubljanski rokopisi širši skupini, katere drugi in večji del je zdaj v Frančiškanskem samostanu v Gradcu.³ Celotna ljubljansko-graška skupina frančiškanskih koralnih rokopisov, kot jo lahko poimenujemo, obsega tako enajst kodeksov, ki so si po ugotovitvah Nataše Golob tako po kodikoloških kot tudi po likovnih značilnostih močno podobni.⁴ Da so ti rokopisi povezani z Ljubljano, je poleg tega, da so trije v Ljubljani, razvidno iz dvojege: v enem od njih sta grba kranjskih plemiških družin Auersperg in Kraig, v drugem pa je ob letnici 1575 vpis ljubljanskega gvardijana z imenom Franciscus de Casteluzza.⁵

Pričujoča razprava se usmerja v dvoje: na osnovi paleografskih značilnosti in vsebine skuša podati podrobnejšo členitev kodeksov ljubljansko-graške skupine in postaviti hipotezo, katerih od njih bi bili lahko izdelani za ljubljansko observantsko skupnost; nadalje želi prikazati njihov frančiškanski značaj, in sicer tako v formalnem kot vsebinskem smislu.

I

Čeprav so si rokopisi ljubljansko-graške skupine močno sorodni, so si vendarle različni. So delo različnih skriptorjev in notatorjev, nastali so v obdobju najmanj petindvajsetih let in možno je, da ne izvirajo iz istega skriptorija. Če jih razvrstimo po paleografskih kriterijih, z ozirom na podobnost in različnost njihovih latiničnih in glasbenih pisav, dobimo tole podobo (gl. tabelo 1).⁶

GR Ia in GR Ib sta nedvomno delo istega glavnega pisca in istega glavnega notatorja. GR Ia obsega temporalno plast graduala, GR Ib pa sanktoralno. Oba skupaj predstavljata torej komplet, ki vsebuje speve mašnih proprijev za celotno liturgično leto.⁷ Tema dvema

² Ta sodba temelji na neobjavljeni podatkovni bazi, ki vključuje podatke o fragmentih koralnih rokopisov v slovenskih hraniščih. – Graduala iz Frančiškanskega samostana v Novem mestu nista frančiškanska, pač pa kartuzijanska.

³ Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz in Graz.

⁴ Golob, »Kadelne iniciale v dveh volumnih frančiškanskega graduala«, 157–158; Golob, »Anmerkungen zu den illuminierten mittelalterlichen Handschriften der Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz in Graz«, 27–30. Kodeksi iz graške knjižnice so opisani tudi v temle delu: Prassl, »Choralquellen in der Grazer Bibliothek der Franziskaner«, 37–39.

⁵ Golob, »Anmerkungen zu den illuminierten mittelalterlichen Handschriften«, 28. Sliki: *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften*, sliki 5 in 7.

⁶ Ljubljanski kodeksi so v Frančiškanskem samostanu Ljubljana center; navedene signature so v resnici njihove stare inventarne številke. Graški rokopisi so pod navedenimi signaturami v Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz, ki je v Frančiškanskem samostanu v Gradcu. V stolpcu »Oznaka« so krajšave, s katerimi se ti rokopisi navajajo v tej razpravi. »GR Ia« pomeni prvi del prvega gradualnega kompleta; »ANT IIB« je drugi del drugega antifonalnega kompleta; »PS IIB« je drugi (pogrešani) del drugega psalterskega kompleta itd.

⁷ Podani opis vsebine se omejuje le na najbolj bistveno in najpomembnejše. Rokopisa sicer vsebujeta tudi kirial, sekvenciar, dodatke itd. *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften*, 65–67.

Tabela 1: graško-ljubljanska skupina frančiškanskih koralnih rokopisov

Vsebina	Roka	Zveza z Ljubljano, čas nastanka	Signatura	Oznaka
Gradual: temporal	A	Grba družin Auersperg in Kraig	Gr., A 64/39	GR Ia
Gradual: sanktoral	A		Gr., A 64/38	GR Ib
Antifonal	A?		Lj., 6771	ANT I
Psalter: nočni del	B	Vpis ljublj. gvardijana (1575)	Gr., A 64/43	PS Ia
Psalter: dnevni del	B?	1492	Gr., A 64/42	PS Ib
Antifonal: prva pol. leta	C		Gr., A 64/41	ANT IIa
Antifonal: druga pol. leta	C		Gr., A 64/40	ANT IIb
Gradual: temporal	C?		Lj., 6773	GR IIa
<i>Manjka: sanktoralni del graduala, pisan z roko C</i>				GR IIb
Psalter: nočni del	D		A 64/37	PS IIa
<i>Manjka: dnevni del psalterja, pisan z roko D</i>				PS IIb
Gradual: temporal	E	1517	Gr., A 63/51	GR IIIa
Gradual: sanktoral	E	1518	Lj., 6772	GR IIIb

graškima rokopisoma je po pisavi, tako latinični kot glasbeni, najbližje ANT I, ki je zdaj v Ljubljani. Posamezne črke imajo v tem rokopisu prav tako podobo kot v GR I; isto je mogoče reči tudi za notacijska znamenja. Kljub temu pa je splošni izgled pisave ANT I nekoliko drugačen, toliko, da je brez pridrzkov ni mogoče pripisati piscema GR I. Da je ANT I delo istega skriptorija in istih piscev kot GR I, je tako le domneva. Drugače, kot se bere v literaturi,⁸ vsebuje ANT I oficijsko liturgijo za celotno liturgično leto: tako temporal kot sanktoral in sicer tako za zimski kot za letni del liturgičnega leta. Tak je vsebinsko zaključena celota. Vendar pa vključuje za veliko večino praznikov le hvalnice in večernice, ne pa tudi jutranjic, ki jih navaja le za peščico dni: božič, sv. Trije kralji, sveto tridnevje, velika noč, velikonočni ponedeljek in torek, binkošti, vnebovzetje in sv. Frančišek. Ker imajo nekateri prazniki v ANT I tudi jutranjice, ni mogoče reči, da je rokopis vsebinsko nepopoln in da bi ga moral kompletirati neki matutinal, ki bi vseboval le jutranjice. Skupnost, ki je pela po tem rokopisu, je očitno opravljala le hvalnice in večernice, jutranjice pa le na največje praznike leta.

Na vsebinsko prvi strani GR Ia, na strani, ki vsebuje proprij za prvo adventno nedeljo in je zato tudi likovno bogata, je Nataša Golob, kot je bilo omenjeno, prepoznala grba družin Auersperg in Kraig. Po njeni interpretaciji se nanašata na Wilhelma II. von Auersperg in njegovo ženo Margaretho von Kraig. Ob tem je pomenljivo, da je bil prav Wilhelm pobudnik prihoda observantov v Ljubljano.⁹ Pri cesarju je izposloval dovoljenje, da se observanti naselijo v mestu, kot kranjski deželni glavar je 27. avgusta 1491 prevzel samostan, ki so ga izpraznili minoriti, in ga nekaj dni kasneje, 2. septembra 1491 predal observantom.¹⁰ Iz teh dejstev je Nataša Golob izpeljala smiselno hipotezo, da je Wilhelm novo observantsko skupnost oskrbel tudi z ustreznimi liturgičnimi rokopisi, se pravi, da je naročil in plačal njihovo izdelavo, zaradi česar sta bila v enega od njih vnesena njegov grb in grb družine njegove žene. Wilhelm naj bi torej poleg GR Ia, v katerem sta grba, naročil

⁸ *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften*, 19.

⁹ Golob, »Anmerkungen zu den illuminierten mittelalterlichen Handschriften«, 28–29.

¹⁰ Rant, *Die Franziskaner der österreichischen Provinz*, 63–65; listine so objavljene na str. 99–125.

izdelavo še katerega od rokopisov celotne ljubljansko-graške skupine.¹¹ Glede na to, da je GR Ib le drugi del iste celote, je skoraj gotovo, da je tudi ta nastal po Auerspergovem naročilu, morda pa tudi še ANT I, ki jima je zelo blizu.

Za skupinsko obravljajanje petega koralnega bogoslužja je vsaka liturgična skupnost dnevno potrebovala gradual, antifonal in psalter, ki so morali biti tako veliki, da je iz njih lahko pelo večje število pevcev.¹² Zaradi obsežnosti vsebine so bili graduali, antifonali in psalterji pogosto razdeljeni na dve ali celo več knjig. V ljubljansko-graški skupini sledi delitev trem različnim načelom: graduali so razdeljeni na dve sočasno potekajoči plasti, tamporalno in sanktoralno, antifonal na dve polovici leta, zimsko in poletno, psalterja pa na dve polovici dneva: nočno in dnevno. Če predpostavimo, da je nova skupnost ljubljanskih observantov dobila GR I in ANT I, ji moramo poiskati še psalter.

Kot je bilo omenjeno, je v psalterju PS Ia, in sicer na fol. 199v, vpis ljubljanskega gvardijana. Takole ga je mogoče razvezati: »Frater Franciscus de Castelluza p[rovinciae] Calabriae civit[at]is castrovillarum Guar[dianus] labacen[sis] 1575«. ¹³ Rokopis je bil torej leta 1575 v Ljubljani. PS Ia vsebuje psalme in himnuse za nočni oz. jutranji del oficijskega bogoslužja: za jutranjice in hvalnice. Dopolnjuje ga PS Ib, ki vsebuje psalme in himnuse za dnevni oz. večerni del oficijske liturgije: za dnevne ure in večernice.¹⁴ Rokopisa predstavljata torej vsebinsko celoto, kar je razvidno tudi iz tega, da se ujemata glede frančiškanskih praznikov: za godove frančiškanskih svetnikov sv. Frančiška, sv. Klare, sv. Antona Padovanskega in za praznik Frančiških ran vsebuje PS Ia jutranjične in hvalnične himnuse, PS Ib pa večernične (gl. nadaljevanje). Na fol. 2v psalterja PS Ib je bila, skrita v rastlinsko okrasje, prepoznana letnica 1492.¹⁵ Rokopisa sta si v kodikološkem pogledu zelo podobna; tudi pisavi njunih glavnih rok, latinična in glasbena, se v obeh rokopisih razlikujeta le toliko, da ni povsem gotovo, da bi bila delo istih piscev. Ob vseh teh povezavah je mogoče domnevati, da sta bila oba dela psalterja kopirana okoli leta 1492 (ne le PS Ib) in da sta bila leta 1575 v Ljubljani oba (ne le PS Ia).

Na osnovi prikazanih dejstev, kazalcev in in njihovih medsebojnih povezav je mogoče postaviti hipotezo, da je skupnost observantov, ki se je leta 1491 naselila v Ljubljani, pridobila naslednje rokopise: GR Ia in GR Ib, dvodelni gradual, na katerega prvem delu je grb družin Auersperg in Kraig; ANT I, antifonal, ki je še zmeraj v Ljubljani, ter PS Ia in PS Ib iz ok. leta 1492, na katerega prvem delu je vpis ljubljanskega gvardijana. S temi rokopisi je nova skupnost lahko opravljala koralno bogoslužje.¹⁶

Posvetimo se v nadaljevanju ostalim šestim rokopisom ljubljansko-graške skupine.

¹¹ Golob, »Anmerkungen zu den illuminierten mittelalterlichen Handschriften«, 28.

¹² Poleg teh so bile za opravljanje liturgije potrebne še druge knjige, kot npr. lekcionar ali misal, ki so mestoma tudi lahko vključevale glasbeni zapis; za te knjige ni bilo potrebno, da bi bile velike, saj je iz njih bral zmeraj le eden. Konec 15. stol. bi bile te knjige lahko tudi tiski.

¹³ »Brat Frančišek de Castelluza, iz mesta Castrovillari v provinci Kalabriji, ljubljanski gvardijan, 1575«. Castrovillari je mesto v Kalabriji; ali je tudi Castelluza toponim, ni bilo mogoče ugotoviti.

¹⁴ *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften*, 70–73.

¹⁵ *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften*, 70, slika 6.

¹⁶ Predstavljena hipoteza bi se močno zamajala, če bi se izkazalo, da težko razločljiva živalca v GR Ia ni auersperški tur, in da diagonalno razdeljeni belo-rdeči kvadrat, ki je naslikan nasproti živalci, ni grb družine Kraig. Nataša Golob je grba identificirala na osnovi Valvasorjeve knjige grbov; turjaški grb ima v tem delu več precej različnih upodobitev in v grbu družine Kraig sta

ANT Ila in ANT IIB¹⁷ sta nedvomno delo istega glavnega skriptorja in istega notatorja. ANT Ila obsega oficijsko liturgijo za zimski del leta (od adventa do velike noči), in sicer tako temporal kot sanktoral, ANT IIB pa za čas od velike noči do konca liturgičnega leta, vključno s sanktoralom. Drugače kot ANT I vključujeta rokopisa tudi jutranjice, kar pomeni, da predstavljata komplet, ki vsebuje vse oficijske speve liturgičnega leta (antifone, invitatorije, rezponzorije). Od ostalih rokopisov skupine je tema dvema najbližji GR Ila, temporalni del graduala, ki je zdaj v Ljubljani. Tako latinična kot glasbena pisava tega rokopisa sta močno podobni ANT II, in vendar sta toliko različni, da je GR Ila le hipotetično delo istih piscev. Strogo vzeto ni kazalcev, da bi bil ANT II namenjen Ljubljani, ali pa ti še niso bili razpoznani. ANT II je z Ljubljano povezan le s tem, da je zdaj v Ljubljani rokopis (GR Ila), ki mu je močno podoben.

Ob bok psalterju PS Ia je mogoče postaviti psalter PS Ila,¹⁸ ki vsebuje psalme in himnuse za nočni del oficijskega bogoslužja, kar pomeni, da ima načeloma isto vsebino kot PS Ia. Čeprav je PS Ila po kodikoloških značilnostih podoben PS I, ga je skoraj gotovo pisala druga roka. Strogo vzeto bi morali ta rokopis izključiti iz ljubljansko-graške skupine: v njem ni bilo doslej prepoznano nič takega, kar bi ga povezovalo z Ljubljano; a tudi z graškim samostanom nima prave zveze, saj izhaja iz samostana Maria Lankowitz, od koder je bil prenesen v Gradec šele v novodobnem času.¹⁹

Slednjič je v ljubljansko-graški skupini še en gradualni komplet. GR IIIa vključuje temporal,²⁰ GR IIIb pa sanktoral. V prvem je na določenem mestu zapisana letnica 1517, v drugem letnici 1517 in 1518. Kodeksa sta brez dvoma delo istega pisca in notatorja, ki sta najprej kompilirala temporal, nato pa še sanktoral. Temporal je bil dovršen leta 1517; še istega leta se je začel kopirati sanktoral, saj je na fol. 8v letnica 1517; vendar najdemo nekaj deset folijev kasneje, na fol. 80v že vpis letnice 1518. Ta gradualni komplet, ki ima tudi enovito likovno opremo,²¹ je zdaj sicer razdeljen med Gradec, kjer je temporal, in Ljubljano, ki ima sanktoral, vendar zgodovinsko najbrž ni povezan z Gradcem; njegov temporalni del (GR IIIa) izhaja namreč iz samostana Maria Lankowitz, od koder je prešel v Gradec šele v novejšem času.²²

Če pregledamo celotno ljubljansko-graško skupino frančiškanskih koralnih kodeksov s stališča kompletov, vidimo, da obsega dva cela graduala in polovico tretjega (GR Ila nima para, ki bi vključeval sanktoral), dva cela antifonala (od katerih eden nima jutranjic), ter en psalter in polovico drugega (PS Ila nima para, ki bi vključeval psalme in himnuse dnevnih ur). Težko je reči, komu so bili ti rokopisi prvotno namenjeni in kaj je bila njihova kasnejša usoda. Če sprejmemo predstavljeno hipotezo o prvotnih kodeksih ljubljanskih observantov, jo lahko nadaljujemo z domnevo, da so bili ljubljanski rokopisi z možno izjemo ANT I v določenem času, morda v nestanovitnem obdobju konec 16.

barvi zamenjani: kar je v GR Ia belo, je pri Valvasorju rdeče in obratno. Valvasor, *Opus insignium armorumque*, 22, 40, 95 (grb družine Auersperg), 43, 53, 59, 102 (grb družine Kraig).

¹⁷ *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften*, 68–70.

¹⁸ *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften*, 64–65.

¹⁹ Lackner, »Einleitung«, 18.

²⁰ *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften*, 60–61.

²¹ Golob, »Kadelne iniziale v dveh volumnih frančiškanskega graduala«, 160–173.

²² Lackner, »Einleitung«, 18.

stol. preneseni v Gradec, in da je kasneje, morda po ustalitvi samostanskega življenja na začetku 17. stol.²³ ljubljanska skupnost pridobila temporal GR IIa in sanktoral GR IIIb. Ta dva kodeksa izhajata iz dveh različnih kompletov. Kot je bilo omenjeno, drugi od teh (GR III) najbrž ni bil povezan z Gradcem, kar nakazuje možnost, da je bil GR IIIb prinesen v Ljubljano s kakega drugega mesta (ne Gradca). Več na osnovi znanega ni mogoče reči.²⁴

Kot mnogi srednjeveški liturgični kodeksi so tudi koralni kodeksi ljubljansko-graške skupine kompleksni spomeniki: tu najdemo odlomke, pisane z drugimi rokami (ne glavno), kasnejše popravke, kasnejše dodatke, pripise, lakune, dodane liste, različne foliacije itd. Nedvomno so vse to ostaline njihove realne zgodovine, ostaline, ki se bo v prihodnje še pustila razbirati in interpretirati.

II

Ljubljansko-graška skupina frančiškanskih koralnih rokopisov je odločno frančiškanska. Z možno izjemo PS IIa vsebuje vsak od enajstih kodeksov ustrezni segment letne liturgije v obliki, kot je obstajala in se razvijala znotraj frančiškanskega reda. Znano je, da se je frančiškanski liturgični red oblikoval že v 13. stol. Njegov avtor je bil Haymo iz Favershama (u. 1243 ali 1244), izobraženec, ki je študiral na pariški univerzi, postal kasneje frančiškan in bil četrti generalni minister reda. Frančiškanski liturgični red, katerega glavni sestavini sta *Ordo missalis* in *Ordo breviarii* iz let 1243–1244,²⁵ je prevzela tudi rimska kurija in v poznem srednjem veku je bil znan kot rimski. Morda je bil tudi to razlog, da ni bil omejen le na frančiškane in da so ga privzele tudi številne svetne cerkve; pri nas predstavlja čisti primerek rimskega liturgičnega reda Antifonal iz Izole.

Govorec o frančiškanski liturgiji in koralu lahko ločimo dva vidika: formalnega in vsebinskega. S formalnim je mišljen določeni razpored liturgičnih besedil in koralnih spevov, kot ga je določil Haymo, z vsebinskim pa izrecno frančiškanski mašni propriji in oficiji, ki so nastali in se širili predvsem znotraj frančiškanskega reda. Med temi so predvsem mašni propriji in oficiji za izrecno frančiškanske praznike in godove: za god sv. Frančiška, sv. Klare, sv. Antona Padovanskega itd.

Vzemimo za primer nekaj takih segmentov iz ljubljansko-graških rokopisov, ki jasno pričajo, da so le-ti frančiškanski. Znano je, da so imeli mašni propriji pobinkoštnih nedelj v različnih srednjeveških izročilih različne aleluje. Serije aleluj od prve do zadnje

²³ O ljubljanskem samostanu v 16. in zgodnjem 17. stol. gl.: Mlinarič, »Frančiškanski samostan od ustanovitve okoli leta 1240 do preselitve leta 1784«, 104–125.

²⁴ Po domnevah Nataše Golob naj bi bili rokopisi iz Ljubljane umaknjeni po letu 1575, ko se je v PS Ia podpisal ljubljanski gvardijan, in pred letom 1594. Tega leta je dal namreč Tomaž Hren, takratni stolni dekan, popisati premoženje ljubljanskega observantskega samostana; ohranjeni popis omenja le misale, ki naj bi jih bilo šest: štirje stari in dva nova, ne pa ostalih knjig. Golob, »Anmerkungen zu den illuminierten mittelalterlichen Handschriften«, 30. Ta argument ni povsem zanesljiv, saj raba terminov za liturgične rokopise v zgodovini ni bila niti ustaljena niti natančna. Pod »misali« bi se prav gotovo lahko skrivali tudi graduali, morda pa še kaki drugi koralni rokopisi. Vsebinska Hrenovega popisa je povzeta v razpravi: Mlinarič, »Frančiškanski samostan od ustanovitve okoli leta 1240 do preselitve leta 1784«, 120–121.

²⁵ Sodobna objava Haymovega reda je tale: *Sources of the Modern Roman Liturgy*, zv. 2.

pobinkoštna nedelje so tako v srednjeveških misalih in gradualih pogosto različne. Če pogledamo aleluje pobinkoštnih nedelj v GR IIa, v zdajšnjem ljubljanskem gradualu, če sestavimo njihov seznam, lahko ugotovimo, da so iste kot v Haymovem *Ordo missalis*. Podobno je znano, da sta bila izbor in razporeditev rezponsorijev adventnih nedelj v različnih liturgičnih izročilih različna; in če izpišemo rezponsorije adventnih nedelj iz graškega ANT IIa, vidimo, da so povsem isti kot v Haymovem *Ordo breviarii*. Slednjič lahko pregledamo še antifone h kantikoma Benedictus in Magnificat v oficijih pobinkoštnih nedelj. Vse te antifone imajo evangeljska besedila, vzeta iz evangeljskih perikop ustreznih nedelj, in kot so bile evangeljske perikope pobinkoštnih nedelj v različnih liturgičnih izročilih različno razporejene, tako so tudi serije omenjenih antifon različne. Da ima ANT IIa v pobinkoštnih nedeljah iste antifone h kantikoma Benedictus in Magnificat kot Haymov *Ordo breviarii*, nikakor ni presenetljivo.

Vse navedeno kot tudi marsikaj drugega zadeva sicer formalno razporeditveno površino frančiškanske liturgije. A strogo vzeto ni brez vsebinske razsežnosti. Kot omenjeno, so besedila antifon h kantikoma pobinkoštnih nedelj povezana z ustreznimi perikopami, ki so se brale tako v maši kot v oficiju. Različni izbor ali razpored antifon nakazuje torej različni razpored evangeljskih perikop, to pa pomeni rahlo nianso v predstavitvi in podoživljanju liturgičnih in glasbenih vsebin liturgičnega leta. Tovrstne nianse v podobi liturgičnega leta so sicer zgodovinsko pogojene, vendar imajo tudi teološke razsežnosti.

III

Poleg tega imajo rokopisi ljubljansko-graške skupine tudi izrecno frančiškansko vsebino. Ta je najočitneje, čeprav ne izključno, prisotna v liturgiji godov frančiškanskih svetnikov in z njimi povezanih praznikov. Teh je v ljubljansko-graški skupini pet (gl. tabelo 2).

Tabela 2: frančiškanski prazniki v ljubljansko-graški skupini

Praznik	Datum	GR Ib	GR IIIb	ANT I	ANT IIa-b	PS Ia-b
Prenos Frančiškovich relikvij	25. 5.	*	*	—	—	—
Sv. Anton	13. 6.	*	*	*	*	*
Sv. Klara	12. 8.	—	—	*	*	*
Frančiškove rane	17. 9.	—	*	*	*	*
Sv. Frančišek	4. 10.	*	*	*	*	*

V visokem in poznem srednjem veku je bil proces nastajanja iz psalmodije izhajajočih mašnih spevov zaključen, se pravi, da je bil repertoar introitov, gradualov, traktov, ofertorijev in komunijev dokončen in zaprt. Kantorji, nosilci srednjeveške liturgije in koral tako niso snovali novih introitov ali ofertorijev, pač pa so za že obstoječe speve pesnili trope; poleg tega so snovali nove aleluje in sekvence. Z ozirom na to ni nenavadno, da sestojijo mašni propriji frančiškanskih godov zlasti iz skupnega repertoarja mašnih spevov. Drugače je le v proprijih sv. Frančiška in sv. Antona (gl. tabelo 3),²⁶ kjer najdemo proprijske aleluje in sekvence, take, ki se izrecno nanašajo na imenovana svetnika.

²⁶ Podatki za GR Ib niso popolni. Gotovo ima tudi ta rokopis v sekvenciarju vsaj eno sv. Frančišku

Tabela 3: proprijiski mašni spevi frančiškanskih godov v GR I in GR III

Žanr	GR Ib	GR IIIb
Proprij sv. Frančiška		
Aleluje	O patriarcha pauperum	O patriarcha pauperum
	Franciscus pauper et humilis	Franciscus pauper et modicus
Sekvence		Caput draconis
		Veni Syon filia
		Salve fratrum dux
		Surgit victor virtualis
		Exulta Syon filia
		Celi cives in colono
		Letabundus Francisco decantet
Proprij sv. Antona		
Aleluje		Antoni compar inclite

Zanimiva je skupina sedmih sv. Frančišku posvečenih sekvenc v sekvenciarju GR IIIb. Ob prvi je pripis, da je delo papeža Gregorja IX., za katerega je znano, da je imel v svetnikovem življenju nasploh pomembno vlogo. Za tretjo je navedeno, da pripada »tretjemu dnevu«. Očitno je bila celotna serija namenjena praznovanju Frančiškove osmine: Kot izvemo iz rubrike ob propriju sv. Frančiška, naj bi se ta ponavljal skozi celotno osmino. Čeprav sekvence v tej rubriki niso omenjene, je zelo verjetno, da se je pela vsak dan druga.

IV

Drugače kot mašna je bila srednjeveška oficijaska liturgija odprta za novo. Za novouvedene praznike so nastajali novi himnusi, še zlasti pa se je pesniški in glasbeni duh nosilcev srednjeveškega korala razživel v snovanju novih pesniških (verzificiranih) oficijev, znanih tudi pod imenom »historia«. ²⁷

Pesniški oficiji so bili svojski literarni in hkrati tudi glasbeni žanr, ki se je pojavil v visokem srednjem veku in cvetel vse do tridentinskih reform. Kot pove že izraz sam, so pesniški oficiji *oficiji*, se pravi, da sestojijo: iz pesniško oblikovanih antifon, ki so se pele ob ustreznih psalmih, iz invitorija, ki se je pel ob Ps 94, iz rezponsorijev, ki so se peli po jutranjičnih berilih, in iz himnusov. Če vzamemo primer pesniškega oficija godu sv. Antona Padovanskega (gl. tabelo 6), delo Julijana iz Speyerja, vidimo, da obsega: petero antifon za psalme prvih večernic, večernični himnus, antifono h kantiku Magnificat prvih večernic, invitorij, jutranjični himnus, trikrat po tri antifone in trikrat po tri

posvečeno sekvenco. Gl. *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften*, 66.

²⁷ Hiley, *Western Plainchant*, 273–279. – Številna besedila pesniških oficijev (brez glasbe) so bila prvič sistematično objavljena v monumentalni zbirki *Analecta hymnica*, in sicer v zvezkih 5, 13, 18, 24, 25, 26, 28 in 45a. Sodobno predstavitev celotnega področja podaja Hughes, *Late Medieval Liturgical Offices*. Besedila oficijev, kot jih vsebuje Hughesova izdaja, so dostopna tudi spletno (»Late Medieval Liturgical Offices«). Sodobne znanstvenokritične izdaje pesniških oficijev (vključno z glasbo) se objavljajo v zbirki *Historiae*, ki jo izdaja The Institute of Mediaeval Music, Ottawa, Canada.

responzorije za jutranjice, petero antifon za psalme hvalnic, hvalnični himnus, antifono za kantik Benedictus, in še antifono za kantik Magnificat drugih večernic, vse to v verzih.

Ker so bili pesniški oficiji liturgija, so bile njihove antifone, responzoriji, himnusi v glasbenem smislu koral: se pravi enoglasni spevi z različno modalno pripadnostjo in retorično prostim nemenzuriranim ritmom. Značilno je bilo tole: Modalna pripadnost zaporedno vrstečih se spevov je zelo pogosto sledila vnaprej zamišljeni shemi, katere red je izhajal iz srednjeveškega modalnega sistema, sistema osmih modusov. Za primer lahko vzamemo kar oficij sv. Antona: Šestero antifon prvih večernic je v modusih 1 do 6; prve tri antifone in prvi trije responzoriji jutranjic so v modusih 1 do 3; drugi trije v modusih 4 do 6; sedma in osma antifona ter sedmi in osmi responzorij so v 7. in 8. modusu; modusov je osem, in tako sta deveta antifona in deveti responzorij ponovno v 1. modusu; šestero antifon hvalnic je modusih 2 do 7 in antifona k Magnificat drugih večernic, zadnja antifona oficija, je v zadnjem, 8. modusu. Ciklus osmero modusov nastopi tako skozi celotni oficij trikrat (prvič nepopolno).

Modalnost glasbe je izrecno glasbena lastnost, ki jo je mogoče dojeti le preko glasbene izkušnje. Osem srednjeveških modusov si lahko sinestetično predstavljamo kot osem rahlih barvnih odtenkov (vsi spevi prvega modusa imajo nekaj skupnega, vsi spevi drugega zopet nekaj skupnega itd.). Urejeno izmenjavanje modusov v pesniškem oficiju pomeni tako urejeno menjavanje barvnih odtenkov zaporedno vrstečih se spevov. S vnaprej zamišljeno modalno shemo sta bili tako zagotovljeni po eni strani uravnotežena glasbena pestrost novonastalega oficija, po drugi njegova oblikovna koherenca; avtorju oficija pa je vnaprej določena modalna shema nudila osnovno orientacijo, kako naj oblikuje posamezne speve.

Kot je bilo omenjeno, so v ANT I in ANT II štirje frančiškanski pesniški oficiji (gl. tabela 4). Ker vsebuje ANT I le hvalnice in večernice, jutranjice pa le izjemoma, ima slednje le v oficiju sv. Frančiška, katerega god je bil za frančiškane eden največjih praznikov leta. Antifonali navadno ne vsebujejo himnusov, ki so se iz praktičnih razlogov zapisovali v psalter. Kot je razvidno iz tabele, se PS I vsebinsko ujema z obema antifonaloma, saj navaja himnuse za iste štiri praznike.

Tabela 4: frančiškanski oficiji v ljubljansko-graški skupini

Praznik	ANT I	ANT IIb	PS Ia	PS Ib
Sv. Anton	Brez jutranjic	Celotni oficij	Himn. za jut. in hval.	Himn. za večernice
Sv. Klara	Brez jutranjic	Celotni oficij	Himn. za jut. in hval.	Himn. za večernice
Frančiškove rane	Brez jutranjic	Brez jutranjic	Himnus za jut.	Himn. za večernice
Sv. Frančišek	Celotni oficij	Celotni oficij	Himn. za jut. in hval.	Dva himn. za večern.

Od teh oficijev je najstarejši oficij sv. Frančiška (gl. tabela 5),²⁸ ki je delo Julijana

²⁸ Oficij je podan v obliki, kot jo ima v ANT II. Z malenkostnimi spremembami je ohranjen izvorni pravopis (»evangelicum« je npr. v ANT II »evangelicum«). Zvezdica v zadnjem stolpcu nakazuje, da je spev tudi v ANT I. Himnusi so v celoti zapisani v PS I, v ANT I in ANT II pa so navedeni le z incipiti, in sicer na istih mestih isti kot v PS I. Modalni red je podan poudarjeno. Tako so urejene tudi nadaljnje tabele. – Besedilo oficija je dostopno v *Analectischen hymnica*, zv. 5, 175–179. Kritične izdaje, ki vključujejo tudi glasbo, so stare: Felder, *Die liturgischen Reimoffizien auf die heil. Franciscus und Antonius gedichtet und komponiert durch fr. Julian von Speier (+c. 1250)*;

iz Speyerja, tako kot tudi že omenjeni oficij sv. Antona. Julijan je bil pesnik, glasbenik, biograf, izobraženec, ki je študiral na pariški univerzi in bil vodja francoske kraljeve glasbene kapele za časa Filipa Avgusta in Henrika VIII. Neznano kdaj je postal frančiškan in živel v pariškem minoritskem samostanu, kjer je tudi vodil petje.²⁹ Besedilo oficija ima za osnovo prvega od treh življenjepisov sv. Frančiška, ki jih je napisal Tommaso da Celano (Tomaž iz Celana). Ta življenjepis, znan tudi kot *Vita prima*,³⁰ je bil s strani papeža Gregorja IX. potrjen 25. 2. 1229, in to velja kot termin, pred katerim stvaritev ni mogla nastati. Vendar pa je gotovo obstajala že leta 1235, saj obstoji poročilo, da je tega leta papež v Assisiju pel antifono *Hunc sanctus preelegerat*, tretjo iz prvih večernic oficija.³¹

Tabela 5: oficij sv. Frančiška po ANT I, ANT II in PS I

Vloga	Začetek	Modus	ANT I
I. večernice			
an. 1	Franciscus vir catholicus	1	*
an. 2	Cepit sub Innocentio	2	*
an. 3	Hunc sanctus preelegerat	3	*
an. 4	Franciscus evangelicum nec apicem	4	*
an. 5	Hic creaturis imperat	5	*
hy.	Proles de celo prodiit	6	*
an. k Magn.	O stupor et gaudium	6	*
Jutranjice			
inv.	Regi que fecit opera	2	*
hy.	In celesti collegio	2	*
I. nokturn			
an. 1	Hic vir in vanitatibus	1	*
an. 2	Excelsi dextre gratia	2	*
an. 3	Mansuescit sed non penitus	3	*
re. 1	Franciscus ut in publicum	1	*
re. 2	In Dei fervens opere	2	*
re. 3	Dum pater hunc persequitur	3	*
II. nokturn			
an. 4	Pertractum domi verberat	4	*
an. 5	Iam liber patris furie	5	*
an. 6	Ductus ad loci presulem	6	*
re. 4	Dum seminudo corpore	4	*
re. 5	Amicum querit pristinum	5	*
re. 6	Audit in evangelio	6	*

Weiss, *Die Choräle Julian's von Speier zu den Reimoffizien des Franciscus- und Antoniusfestes*; Bruning, *Officium et Missa de festo S. P. N. Francisci*.

²⁹ »Julian of Speyer«, v: *New Advent. The Catholic Encyclopedia* (splet).

³⁰ Ta življenjepis je dostopen v slovenščini: Tomaž Čelanski, *Življenje svetega Frančiška*. Prevajalec Miran Špelič v spremni besedi navaja, da se naslov *Vita prima* opušča, ker Tomaževa dela o sv. Frančišku niso zaporedni življenjepisi. Nav. delo, 6.

³¹ Scandaletti, »Una ricognizione sull'ufficio ritmico per S. Francesco«, 74.

Vloga	Začetek	Modus	ANTI
III. nokturn			
an. 7	Cor verbis nove gratie	7	*
an. 8	Pacem salutem nuntiat	8	*
an. 9	Ut novis sancti merita	1	*
re. 7	Carnis spicam contemptus	7	*
re. 8	De paupertatis horreo	8	*
re. 9	Sex fratrum pater septimus	1	–
Dodatni resp.			
re. 10	Archana suis reserans	4	–
re. 11	Euntes inquit in eum	5/6	–
re. 12	Regressis quos emiserat	7/8	–
Hvalnice			
an. 1	Sanctus Franciscus previis	2	*
an. 2	Hic predicando circuit	3	*
an. 3	Tres ordines hic ordinat	4	*
an. 4	Doctus doctrine gratia	5	*
an. 5	Laudans laudare monuit	6	*
hy.	Plaude turba pauperula	6	*
an. k Ben.	O martir desiderio	7	*
II. večernice			
hy.	Decus morum dux minorum	2	*
an. k Magn.	O virum mirabilem	8	*
Osmina			
an. k Ben.	Sancte Francisce propere	1	*
an.	Plange turba pauperula	1	–
an.	Salve sancte pater patrie	2	*

Raziskovalci, ki so se ukvarjali s Frančiškovim oficijem, se strinjajo, da je delo Julijana iz Speyerja, vendar ne v celoti. Po starem izročilu naj bi nekatere posamezne speve oficija prispevali Gregor IX. in še nekateri drugi cerkveni dostojanstveniki in pesniki časa. Tomaž iz Celana poroča, da so se ob razglasitvi Frančiška za svetnika dne 17. 7. 1228 pela »cantica nova«, in domneva se, da sta bila to himnusa *Plaude turba* in *Proles de celo*; tudi antifona *Salve sancte pater* in *Sancte Francisce propere*, ki v najstarejših ohranjenih rokopisih, ki vsebujejo oficij, funkcijsko nista določeni, naj bi bili starejši. Nasprotno pa naj bi bila antifona *Plange turba* šele iz leta 1240 in nanašala naj bi se na smrt generalnega ministra Alberta Pisanija.³² V vsakem primeru izhaja torej glasba oficija iz prve polovice 13. stol.

Oficij sv. Frančiška, točneje antifone in rezponzoriji njegovih obredov od prvih do drugih večernic so zasnovani v smislu ponavljajočega se ciklusa osmero modusov, in sicer na povsem isti način kot oficij sv. Antona. Himnusi, invitatorij, dodani rezponzoriji (rezponzoriji po devetem) in tiste antifone, ki sledijo drugim večernicam, so zunaj modalne sheme. Za te speve, med katerimi so tudi tisti, ki so bili navedeni v zgornjem odstavku, je

³² Nav. delo, 70–74.

dopustno predvidevati, da niso nastali hkrati s celotnim oficijem. Težje pa si je predstavljati, da bi imela drugega avtorja tudi rezponzorij *Carnis spicam* in *De paupertatis*, ki se sicer neenotno pripisujeta drugim avtorjem (Gregor IX., kardinal Tommaso da Capua, kardinal Otto Candidus),³³ speva sta namreč trdno zasidrana v vnaprej postavljeni modalni shemi, ki je bila nujno delo glavnega avtorja oficija.

Zdi se, da je kljub nekaterim novim odkritjem najstarejši ohranjeni zapis oficija sv. Frančiška v rokopisu iz samostana sv. Ane v Münchnu,³⁴ ki je domnevno nastal v času od 1234 do 1241 in bil vsaj nekaj časa v rabi v Lateranu.³⁵ Oficij je bil sprejet v Haymov *Ordo breviarii*; bil je vsesplošno razširjen in v 15. stol. ga je imel domala vsak frančiškanski rokopis. Dve kopiji oficija sta tako tudi v ljubljansko-graški skupini.

Oba zapisa oficija v ljubljansko-graški skupini sledita Haymovemu redu, kar je razvidno iz rubrike glede antifon, namenjenih osmini, zapisanih po antifoni k Magnificat drugih večernic. Vendar je prepis v ANT I omejen na najnujnejše: ima le osem rezponzorijev (na devetem mestu naj bi se očitno pel *Te Deum*)³⁶ in za osmino navaja le dve antifoni (manjka *Plange turba*). Te in še nekatere druge drobne razlike med obema zapisoma kažejo, da je imel oficij svojo zgodovino, ki še ni bila natančneje raziskana.

Od frančiškanskih oficijev v ljubljansko-graški skupini frančiškanskih rokopisov je po starosti drugi že omenjeni oficij sv. Antona Padovanskega (gl. tabelo 6).³⁷ Splošno sprejeto je, da je tudi ta delo Julijana iz Speyerja, ki ga je napisal v pariškem samostanu, čeravno se porajajo dvomi glede avtorstva himnusov, ki bi jih lahko spesnil tudi kdo drugi. Kot je bilo dognano, je Julijan tudi avtor Antonovega življenjepisa,³⁸ kar pomeni, da je bil dobro seznanjen s taumaturgovim življenjem. Oficij naj bi nastal kmalu po tem, ko je bil Anton Padovanski leta 1232 uvrščen med spoznavalce, morda že leta 1240. Glede točnega časa nastanka postavljajo različni raziskovalci različne hipoteze; po eni od teh naj bi bil oficij leta 1242 že dodobra usidran v liturgiji pariških frančiškanov. To naj bi bilo razvidno iz treh pridig, ki jih je na dan sv. Antona imel Joannes de Rupella (u. pred 1245 v Parizu) in iz katerih je mogoče razbrati, da je je dobro poznal Julijanova dela o sv. Antonu.³⁹

³³ Nav. delo, 72.

³⁴ München, Franziskanerkloster St. Anna – Bibliothek, 12o Cmm 1.

³⁵ Scandaletti, »Una ricognizione sull'ufficio ritmico per S. Francesco«, 77–78.

³⁶ Kaj naj bi bil smisel rezponzorijev od osmega oz. devetega dalje, ni razvidno ne iz Haymovega reda ne iz ANT II. Po devetem jutranjicnem berilu bi se lahko pel *Te Deum*, kar bi pomenilo, da spada že deveti rezponzorij med dodatne (kot v izdaji v *Analecta hymnica*). Vendar je deveti rezponzorij v 1. modusu, se pravi, da ne izpada iz vnaprej zamišljene modalne sheme; nasprotno so nadaljnji rezponzoriji (od 10–12) zunaj modalne sheme, kar nakazuje možnost, da jih v prvotni podobi oficija ni bilo.

³⁷ Besedilo oficija je dostopno v *Analecta hymnica*, 5, 126–129. Kritični izdaji, Felderjeva in Weisssova, sta navedeni v op. 28. – Kot nepomembna obrobnost naj bo omenjeno, da za himnus *En gratulemur hodie* v PS Ib ni oznake, ali pripada prvim ali drugim večernicam; pač pa je v ANT I in ANT II naveden za oboje večernice (zmeraj le z incipitom).

³⁸ Domnevno je to »Vita auctore anonymo valde antiquo«, objavljena v: *Acta Sanctorum. Junii Tomus Tertius*, 198 in dalje. (Navedba objave Julijanovega življenjepisa v *New Advent* je očitno zmotna.)

³⁹ Scandaletti, »L'ufficio di Giuliano da Spira per s. Antonio. Problemi di ecdotica«, 93–95.

Tabela 6: oficij sv. Antona po ANT I, ANT II in PS I

Vloga	Začetek	Modus	ANT I
I. večernice			
an. 1	Gaudeat ecclesia quam	1	*
an. 2	Sapiente filio pater	2	*
an. 3	Qui dum sapientiam	3	*
an. 4	Augustini primitus regule	4	*
an. 5	Quorum vitam moribus	5	*
hy.	En gratulemur hodie	6	*
an. k Magn.	O proles Hyspanie	6	*
Jutranjice			
inv.	Iam Christum chorus humilis	4	
hy.	Laus regi plena gaudio	2	
I. nokturn			
an. 1	Quasi secus alveum	1	
an. 2	Monte Syon predicat	2	
an. 3	Conterit miraculis peccatorum	3	
re. 1	Funditur insontium sanguis	1	
re. 2	Optans fore socius	2	
re. 3	Fervet ad martirium	3	
II. nokturn			
an. 4	Grave cor querentium	4	
an. 5	Contra virum sanguinum	5	
an. 6	Laus perfecta profluit	6	
re. 4	Dono sapientie plenus	4	
re. 5	Pauperum collegio	5	
re. 6	In doctrine poculis	6	
III. nokturn			
an. 7	Gaude quondam seculi	7	
an. 8	Nobis fac propitium	8	
an. 9	Duc in montem domini	1	
re. 7	Vitam probant vilitas	7	
re. 8	Si queris miracula	8	
re. 9	Sanctus hic de titulo	1	
Hvalnice			
an. 1	Domus ab Antonio	2	*
an. 2	Letus tuo iubilat	3	*
an. 3	Totus in te sitiens	4	*
an. 4	Celi terre marium	5	*
an. 5	Sono tube tympano	6	*
hy.	Iesu lux vera	6	*
an. k Ben.	Gaude felix Padua	7	*
II. večernice			
hy.	En gratulemur hodie	6	*
an. k Magn.	O Iesu perpetua lux	8	*

Zdi se, da je najstarejši poznani zapis oficija sv. Antona ohranjen v enem od assiških rokopisov,⁴⁰ ki je moral nastati po letu 1255, saj ne vsebuje imena sv. Klare, ki je bila kanonizirana imenovanega leta. Vendar je v tem rokopisu oficij sv. Antona uvrščen na začetek sanktorala, kar nakazuje, da je bil sanktoralu dodan po tem, ko je bil le-ta že dovršen.⁴¹ Haymov *Ordo breviarii* iz let 1243–1244 oficija sv. Antona še nima; pač pa ga imajo njegove zgodnje kopije.⁴² Kljub temu, da ni bil tako razširjen kot oficij sv. Frančiška, je bil konec 15. stol. tudi oficij sv. Antona široko poznan.

Za razliko od Frančiškovega sestoji Antonov oficij le iz funkcijsko določenih spevov brez dodatkov. Kot je bilo že omenjeno, je modalni red stvaritve povsem tak kot v oficiju sv. Frančiška, kar pomeni, da izpadajo iz njega funkcijsko isti spevi kot v Frančiškovem oficiju: invitatorij in himnusi. Himnusi in invitatorij so nasploh pogosto zunaj modalne sheme pesniških oficijev; da je tako tudi v oficiju sv. Antona, samo po sebi tako še ne pomeni, da niso Julijanovo delo (kot menijo nekateri poznavalci).

Julijan je ustvarjal v Parizu, v času, ko se je tam razmahnila polifona umetnost, ki je bila na prehodu 12. v 13. stol. povsem nova in nedvomno najnaprednejše, kar je takrat obstajalo v latinski Evropi. Vendar pa je bil Julijan kot glasbenik zavezan nečemu povsem drugemu: žanru pesniškega oficija in njegovi funkciji. Kot gregorijanski koral in srednjeveško liturgično enoglasje sploh so tudi pesniški oficiji glasba, kjer je skupno pred individualnim, kjer so glasbene lastnosti žanra zmeraj pred glasbenim izrazom posameznega speva. Čeprav je Julijan ustvarjal novo glasbo, je imel pred očmi tip, ki naj bi mu novonastajajoči spev pripadal. Njegovih stvaritev tako ne gre niti presojati niti doživljati skozi prizmo kasnejših stoletij. V njegovih spevih ne moremo iskati humanističnih principov razmerja med besedilom in glasbo, v glasbenotehničnem smislu ne iskanja novega, v estetskem smislu pa ne težnje po individualnem glasbenem izrazu vsakega posameznega speva; tu in tam zaznamo le težnjo po vokalni ekspresivnosti, ki se kaže v poudarjenih vzponih, ki so gotovo veljali za lepe. Nedvomno pa je Julijanova glasba omogočala tisto, čemur je bila namenjena in kar je bilo skupinsko podoživljanje liturgične vsebine dneva.

Julijanov oficij sv. Frančiška, ki je bil iz razumljivih razlogov razširjen in poznan, je postal osnova novim stvaritvam. Kateri poznosrednjeveški oficiji natančno so bili narejeni po Frančiškovem in v katerem smislu, ni natančno ugotovljeno. V ANT I in ANT II sta vsaj dva po Frančiškovem oblikovana oficija: oficij za praznik sv. Trojice ter oficij za god sv. Klare (gl. tabelo 7).⁴³

⁴⁰ Assisi, Archivio S. Ruffino, antifonario 5.

⁴¹ Scandaletti, »L'ufficio di Giuliano da Spira per s. Antonio«, 102–103.

⁴² Tako Assisi, Biblioteca comunale, 338, in Rim, VL, Ottobon. lat. 574. Gl. *Sources of the Modern Roman Liturgy*, zv. 2, 142.

⁴³ Tabela 7, ki je oblikovana sicer tako kot prejšnje tabele, kaže povezave med vsemi tremi oficiji: spevi zadnjih dveh stolpcev so narejeni po spevih, podanih v ustreznih vrsticah drugega stolpca (antifoni *Sedenti super solium* in *Iam sancte Clare* sta narejeni torej po antifoni *Franciscus vir catholicus*). Označe za vlogo veljajo za vse tri oficije. Tistih nekaj spevov, ki niso narejeni po funkcijsko ustreznih spevih Frančiškovega oficija, je podano ležeče (antifoni *O seraphin iocunditas* in *Duce celesti numine* torej nista narejena po antifoni *O stupor et gaudium*). Tudi oznake za modus veljajo za vse tri oficije, z izjemo ležečih spevov, pri katerih je modus izrecno naveden. – Glede himnusov se ANT I, ANT II in PS Ia-b popolnoma ujemajo. Melodije teh himnusov so podane, kot običajno, le v psalterju, v obeh antifonalih pa so himnusi navedeni

Oba imenovana oficija sta približno iz istega časa. Oficij za praznik sv. Trojice *Sedenti super solium*⁴⁴ je delo Johna Pechama (u. 1292),⁴⁵ izobraženca, ki je študiral na pariški univerzi, postal frančiškan in kasneje canterburyjski nadškof.⁴⁶ Oficij za god sv. Klare, delo neznanega avtorja,⁴⁷ pa je nastal najbrž kmalu po letu 1255, ko je bila Klara iz Assisija proglašena za svetnico. Klarin oficij je prisoten že v italijanskih frančiškanskih virih 13. stol.,⁴⁸ za Pechamovo delo pa se zdi, da je bilo nekoliko manj poznano.⁴⁹

Tabela 7: kontrafakture Julijanovega oficija sv. Frančiška

Vloga	Sv. Frančišek	Modus	Sv. Trojica	Sv. Klara
I. večernice				
an. 1	Franciscus vir catholicus	1	Sedenti super solim	Iam sancte Clare
an. 2	Cepit sub Innocentio	2	Sequamur per suspirium	Mundi totius gloriam
an. 3	Hunc sanctus preelegerat	3	Si nosse vis hec germina	Hec in paternis
an. 4	Franciscus evangelicum nec	4	Lux non decisa radium	Sacra spirat infantia
an. 5	Hic creaturis imperat	5	Eterno patri gloria	Hanc et papa
hy.	Proles de celo prodiit	6	In maiestatis	Concinat plebs
an. k M.	O stupor et gaudium	6	<i>O seraphin iocunditas</i> 6	<i>Duce celesti</i> 7
Jutranjice				
inv.	Regi que fecit opera (transp.)	2	Regem trinum ac	Regi qui carnem
hy.	In celesti collegio	2	O lux beata trinitas?	Generat virgo filias
I. nokturn				
an. 1	Hic vir in vanitatibus	1	Celum terramque digitis	Hec una de prudentibus
an. 2	Excelsi dextre gratia	2	De Deo Deus prodiens	Excelsi servus virginem
an. 3	Mansuescit sed non penitus	3	Leventur cordis ostia	Cuncta pro Christi
re. 1	Franciscus ut in publicum	1	Confirmat hoc misterium	Francisci pia plantula

Isamo z incipiti. – Podatki o jutranjičnem in hvalničnem himnusu oficija sv. Trojice v PS Ia žal manjkajo (označeno z vprašajem).

⁴⁴ Besedilo oficija je dostopno v *Analecta hymnica*, zv. 5, 19–22. Kritične izdaje oficija, ki bi vključevala tako besedilo kot glasbo, ni.

⁴⁵ Hughes, *Late Medieval Liturgical Offices, Texts*, s. v. »Trinitas«.

⁴⁶ »Pecham, John«, v: *New Advent. The Catholic Encyclopedia* (splet).

⁴⁷ Besedilo oficija je dostopno v *Analecta hymnica*, zv. 5, 157–160. Novodobna izdaja oficija vključeno z glasbo (po rokopisu Oristano, Biblioteca Arborense, ms P. II, 14.–15. stol.) je tale: Baroffio in Kim, *Historiae sanctorum*, 53–64.

⁴⁸ Od ok. 130 antifonalov podatkovne baze *Cantus* imajo Klarin oficij le trije, vsi frančiškanski: Neapelj, Biblioteca nazionale Vittorio Emanuele III, vi. E. 20 (13. stol., iz srednje Italije), Chicago, Newberry Library, 24 (13. stol., iz srednje Italije), Budimpešta, Univerzitetna biblioteka (Egyetemi Könyvtár), lat. 122 (14. stol.). *Cantus. A Database for Latin Ecclesiastical Chant* (splet, sept. 2014). Nedvomno je rokopisov s tem oficijem mnogo več.

⁴⁹ Od rokopisov baze *Cantus* (splet) ga ima le eden: Dubrovnik, Frančiškanski samostan, Cod. F. Ta rokopis, ki je nastal domnevno okoli leta 1400 v Benetkah, je bil v rabi Frančiškanskega samostana v Dubrovniku, vendar nima frančiškanskih godov. Čizmić, »The Dubrovnik Antiphoner«, 622–623.

Vloga	Sv. Frančišek	Modus	Sv. Trojica	Sv. Klara
re. 2	In Dei fervens opere	2	Qui celi fecit ambitum	In via penitentie
re. 3	Dum pater hunc persequitur	3	Archani dat indaginem	Hec paupertatis
II. nokturn				
an. 4	Pertractum domi verberat	4	Excelso regi glorie	Oblata per Gregorium
an. 5	Iam liber patris furie	5	O paucis quondam	Parat magistra vasculum
an. 6	Ductus ad loci presulem	6	Descendit Dei filius	Hortatur hec ut pauperes
re. 4	Dum seminudo corpore	4	Quid Abraham ad ostium	A civibus obsidio
re. 5	Amicum querit pristinum	5	Eterna mundum serie	Amica crucis plangere
re. 6	Audit in evangelio	6	Quis aquis vestem tribuit	Vivens in mundo
III. nokturn				
an. 7	Cor verbis nove gratie	7	A celi terre termino	Cor verbis sapientie
an. 8	Pacem salutem nuntiat	8	Superne lucis radius	Trahit de testa nucleum
an. 9	Ut novis sancti merita	1	Cor cantet vox et opera	Format Clara discipulas
re. 7	Carnis spicam contemptus	7	Candor lucis perpurum	Carnis templo soluto
re. 8	De paupertatis horreo	8	A veterani facie	De pane pascit unico
Hvalnice				
an. 1	Sanctus Franciscus previis	2	Quam clara testimonia	Post vite clare
an. 2	Hic predicando circuit	3	Cum laudibus et iubilo	Agnes ad agni nuptias
an. 3	Tres ordines hic ordinat	4	In te fons vite sitiunt	Sicut sorore previa
an. 4	Doctus doctrice gratia	5	Tres in fornacis medio	Honorat Christi dextera
an. 5	Laudans laudare monuit	6	Laudet factura dominum	Laudans laudare studeat
hy.	Plaude turba paupercula	6	Festi laudes?	O Clara luce clarior
an. k B.	O martir desiderio	7	<i>Quam felix celi 7</i>	<i>Novum sidus emicuit 8</i>
II. večernice				
hy.	Decus morum dux minorum	2	<i>In maiestatis 6</i>	<i>Concinat plebs 6</i>
an. k M.	O virum mirabilem	8	<i>Eterna mens dum 8</i>	<i>Salve sponsa Dei 2</i>

Če primerjamo obe stvaritvi s Frančiškovim oficijem, si lahko ustvarimo predstavo, kako sta nastali. Tako Pecham kot neznani avtor Klarinega oficija sta spisala pesniški besedili, antifone in rezponzorija, ki so po svoji pesniški strukturi, po obliki kitic in še zlasti po številu njihovih verzov in številu zlogov v posameznih verzih povsem enaki vzporednim antifonom in rezponzorijem Julijanovega oficija. Julijanovo besedilo je spesneno v različnih kiticah in v istih različnih kiticah sta spesnjeni tudi Pechamovo besedilo in besedilo oficija sv. Klare. Poleg tega se je avtor Klarinega oficija tudi sicer zgledoval

pri Frančiškovem. Kot je razvidno že iz tabele, se na istih mestih pogosto najdejo iste ali podobne besede (»Hic vir in vanitatibus« – »Hec una de prudentibus«, »Cor verbis nove gratie« – »Cor verbis sapientie«, »Laudans laudare monuit« – »Laudans laudare studeat« itd.); nekateri spevi Klarinega oficija se vsebinsko navezujejo na vzporedne speve Frančiškovega; končno je v Klarinem oficiju tudi nekaj takih spevov, ki so neposredne prepesnitve vzporednih spevov Julijanove stvaritve.

Za primer slednjega lahko vzamemo peto antifono hvalnic:

Laudans laudare monuit,
laus illi semper affuit,
laus inquam salvatoris;
invitat aves, bestias,
et creaturas alias
ad laudem conditoris.

Laudans laudare studeat,
in laudem semper prodeat
plebs ista salvatoris;
quam tanta ditat sanctitas,
non cessat ipsa civitas
a laude conditoris.

Besedilo Klarinega oficija (desno) je očitno narejeno po besedilu Frančiškovega; vendar je v tem primeru vzporedje med obema besediloma vzpostavljeno le na besedni in zvočni ravni, ne pa na vsebinski, saj je subjekt v prvem primeru sv. Frančišek, v drugem pa »plebs«, »civitas«, se pravi skupina ljudi, ki naj bi se zamišljala v svetničino figuro.

Kar zadeva glasbo, sta oba oficija vsaj v zamisli enaka Frančiškovemu: vsak spev se poje po isti melodiji kot vzporedni spev Frančiškovega oficija. Ker so bila nova besedila narejena po že obstoječih, ker so imela enako število zlogov, prilagoditev že obstoječih melodij novim besedilom ni povzročala nobenih težav in jo je bilo mogoče izvesti povsem gladko.

Če primerjamo vse tri oficije, kot so zapisani v ANT I in ANT II, vidimo vendarle nekaj odstopanj. Antifone h kantikom, vse tri (v tabeli 7 ležeče), in sicer tako v Klarinem oficiju kot v Pechamovem, niti po pesniški strukturi niti po melodijah ne sledijo vzporednim antifonam Frančiškovega oficija. Antifona k Magnificat prvih večernic Klarinega oficija (*Duce celesti numine*) je narejena po antifoni *Celorum candor splenduit*, ki je v ANT I in ANT II sicer v oficiju praznika Frančiškovih ran, vendar izhaja domnevno iz Frančiškovega oficija;⁵⁰ antifona k Magnificat drugih večernic Klarinega oficija (*Salve sponsa Dei*) pa sledi antifoni, ki je v Frančiškovem oficiju namenjena osmini (*Salve sancte pater*); ostale antifone h kantikom so bile bodisi narejene na novo bodisi nimajo ugotovljenega izvora. Domnevati smemo, da so bile tudi na teh treh mestih prvotno antifone, narejene po vzporednih antifonah Frančiškovega oficija, in da je do zamenjav prišlo šele v procesu prenašanja obeh stvaritev iz enega okolja v drugega oz. v procesu njihovega kopiranja. Kazalec za to je, da se v Klarinem oficiju (ne pa tudi v Pechamovem) s temi tremi antifonami prekine vnaprej postavljeno zaporedje modusov. Modalno shemo motijo v vseh treh oficijih tudi himnusi, kar podpira že nakazano domnevo, da niso nastali v istem zamahu kot antifone in rezponzoriji.

⁵⁰ Podatkovna baza *Cantus. A Database for Latin Ecclesiastical Chant* (splet) navaja to antifono za pet virov; štirje od teh jo imajo na raznih mestih v oficiju sv. Frančiška in le eden v prazniku Frančiškovih ran. V *Analecta hymnica* (gl. nadaljevanje) je navedena le za praznik Frančiškovih ran. Najbrž je ta antifona eden od dodatnih spevov Julijanovega oficija, kot jih v okviru Frančiškovega oficija najdemo tudi v ANT II.

Med načeloma istimi melodijami, kot so zapisane v ANT I in ANT II, je večkrat opaziti različna odstopanja: drobne melodične variante, drugačne razporeditve zlogov, predstavitev spevov na drugo višino. V primeru Klarinega oficija je tovrstnih enačic razmeroma malo, občutnejše pa so v Pechamovem. Do teh odstopanj je gotovo prišlo v večstoletnem procesu kopiranja in prenašanja vseh treh oficijev iz enega okolja v drugega, pri čemer moramo upoštevati, da se je kopiralo in bilo podvženo morebitnemu spreminjanju tudi Julijanovo delo. Vsekakor smemo predpostavljati, da niti avtor Klarinega oficija niti Pecham nista imela vzroka, da bi spreminjala Julijanove melodije, in da je bila glasba obeh mlajših stvaritev prvotno povsem enaka Julijanovi.

Snovanje novega na osnovi že obstoječega: parafraziranje, izdelovanje kontrafaktur, tropiranje, vse to je bilo v srednjeveški umetnosti nekaj povsem običajnega, običajni način umetniškega delovanja. Mnogi spevi, npr. mnoge aleluje, pa tudi številni oficiji so nastali na osnovi že obstoječih stvaritev. Ta način umetniškega delovanja ima nedvomno estetski vidik in kaže, kako je čas pojmoval umetnost in umetniško ustvarjanje. Poleg tega je obstoj stvaritev, ki so bile narejene po drugih, že poprej obstoječih in znanih stvaritvah, pogojeval doživljanje njihovih vsebin. Skupnost, ki je 12. avgusta prepevala speve Klarinega oficija po istih melodijah kot 4. oktobra prejšnje leto speve Frančiškovega oficija, je nujno vzpostavljala povezavo med Frančiškom in Klaro. Ta povezava je imela svoje zgodovinsko in teološko zaledje; s stališča glasbene zgodovine in razumevanja mesta glasbe v življenju srednjeveških skupnosti pa je pomenljivo, da se je vzpostavljala predvsem preko glasbe.

Četrta izrecno frančiškanski oficij v ANT I in ANT II je oficij za praznik Frančiškovih ran (gl. tabelo 8). V srednjeveškem izročilu so obstajali za ta praznik štiri različni oficiji,⁵¹ in v ljubljansko-graški skupini je prisoten tisti, ki nima jutranjic.⁵² V bistvu sestoji iz petero psalmskih antifon, ki se pojejo tako za psalme obojih večernic kot hvalnic. Antifona h kantiku je vsakič druga; oni za prve večernice (*Celorum candor splenduit*)⁵³ in hvalnice (*O martir desiderio*) sta vzeti iz Frančiškovega oficija, antifona za kantik drugih večernic pa izgleda lastna oficiju praznika Frančiškovih ran. Glede himnusov se oba antifonala ujemata s psalterjem, vendar sta himnusa *Plaude turba* in *Decus morum* v PS I zapisana pri sv. Frančišku, kjer je njuno prvotno mesto. ANT I jutranjic ne omenja, ANT II pa navaja za ta praznik jutranjice oficija sv. Frančiška z izjemo zadnjega, osmega responzorija.

Petero psalmskih antifon oficija, ki se vse začnejo z isto besedo »crucis«, je zasnovano v modusih od 1 do 5, kar pomeni, da so nastale naenkrat, in sicer kot zaključena celota. Vendar pa se modalni red oficija tu konča, saj so njegove tri antifone h kantikom v 7. in 8. modusu. Zgodovina tega oficija ni poznana. Njegova zadnja antifona (*Crucis apparens hostia*), ki je gotovo povezana s hvalničnimi antifonami, saj se začne z isto besedo »crucis«, je v 8. modusu, tako kot zadnja antifona (h kantiku drugih večernic) v modalno urejenih oficijih; to daje vtis, da oficij, kot je prisoten v ljubljansko-graški skupini, ni v svoji prvotni obliki. Predpostavljati namreč smemo, da je imel v izvorni podobi

⁵¹ Hughes, *Late Medieval Liturgical Offices, Texts*, s. v. »Franciscus«.

⁵² Besedilo tega oficija je dostopno v *Analecta hymnica*, 26, 45–46. Kot navaja Hughes (gl. op. 51), je oficij šele iz 15. stol. Nobeden od rokopisov podatkovne baze *Cantus. A Database for Latin Ecclesiastical Chant* ga ne vsebuje.

⁵³ O tej antifoni gl. razpravo o oficiju sv. Frančiška (str. 142).

Tabela 8: oficij praznika Frančiškovih ran v ANT I, ANT II in PS I

Vloga	Začetek	Modus	ANT I
I. večernice			
hy.	Crucis Christi mons	2	*
an. k M.	Celorum candor splenduit	7	*
Jutranjice			
hy.	Crucis arma fulgentia	6	–
Hvalnice			
an. 1	Crucis vox hunc alloquitur	1	*
an. 2	Crucis verbum proponitur	2	*
an. 3	Crucis arbor eximia	3	*
an. 4	Crucis signum thau	4	*
an. 5	Crucis magnum misterium	5	*
hy.	Plaude turba pupercula	6	*
an. k B.	O martir desiderio	7	*
II. večernice			
hy.	Decus morum dux minorum	2	*
an. k M.	Crucis apparens hostia	8	*

dosledno izpeljan modalni red spevov.⁵⁴ Primerjava melodij z drugimi frančiškanskimi oficiji pokaže, da so z izjemo izposojenih spevov samostojne.

Omenjeno je bilo, da so v ANT II za jutranjice praznika Frančiškovih ran predpisane jutranjice oficija sv. Frančiška, le da naj bi se namesto zadnjega, osmega rezponzorija pel rezponzorij *Mihi autem absit gloriari* (deveti lekciji naj bi očitno sledil *Te Deum*). Ta rezponzorij, ki je nekaj strani kasneje tudi dejansko zapisan, čeprav z drugo roko, je posebno zanimiv; zdi se, da je nekaj zelo redkega, saj ga v nobenem od obstoječih seznamov ni bilo mogoče najti.⁵⁵ Poznan je le *kratki* rezponzorij *Mihi autem absit gloriari*, ki se zaradi besedila, v katerem se apostol Pavel zavezuje Kristusovemu križu,⁵⁶ pojavlja v oficiju najdenja ali pa v oficiju povišanja sv. Križa.⁵⁷ *Veliki* rezponzorij iz ANT II ima v primerjavi s kratkim rezponzorijem daljše besedilo, ki vključuje še Pavlovo omembo znamenj, ki jih nosi na svojem telesu;⁵⁸ s to razširitvijo se je veliki rezponzorij *Mihi autem* dobro ujel s praznikom Frančiškovih ran, saj se je liturgična vsebina praznika tesno navezala na Pavlove besede.

Veliki rezponzorij *Mihi autem* je v 8. modusu, tako kot osmi rezponzorij oficija sv. Frančiška, ki naj bi ga nadomestil. To pomeni, da se modalni red rezponzorijev v jutranjicah praznika Frančiškovih ran (povzetih po oficiju sv. Frančiška) z vključitvijo rezponzorija *Mihi autem* ni prekinil, iz česar je mogoče sklepati, da je bil veliki rezponzorij *Mihi autem*

⁵⁴ Zaporedje modusov po peti antifoni hvalnic (himnus v 6. modusu, antifona k Benedictus v 7.) je slučajno, saj sta pravkar imenovana speva prenesena sem iz Frančiškovega oficija.

⁵⁵ Podatkovna baza *Cantus. A Database for Latin Ecclesiastical Chant* navaja le kratki rezponzorij s tem začetkom, ki ni identičen z omenjenim. Tudi spletna podatkovna baza *Global Chant Database* tega rezponzorija ne pozna.

⁵⁶ Gal 6, 14.

⁵⁷ *Cantus. A Database for Latin Ecclesiastical Chant* (splet).

⁵⁸ Gal 6, 17.

narejen prav za ta praznik. Melodija rezponzorija ni nova; neznani snovalec jo je povzel po rezponzoriju *Iste est qui ante Deum* iz skupnega oficija spoznavalcev.⁵⁹

Uporabljena literatura

- Acta Sanctorum. Junii Tomus Tertius.* Pariz, Rim: V. Palmé, 1867.
- Ambrožič, Matjaž. *Prvih 1000 let krščanstva na Slovenskem.* Ljubljana: Teološka fakulteta, 2010.
- Baroffio, Giacomo, in Eun Ju Kim. *Historiae sanctorum. Offici liturgici medioevali da codici italiani.* Lamezia Terme: A. M. A. Calabria, 1999.
- Blume, Clemens, in Guido Maria Dreves, ur. *Analecta hymnica.* 55 zv. Leipzig, 1886–1922.
- Bruning, Eliseo. *Officium et Missa de festo S. P. N. Francisci.* Tournai: Desclée, 1926.
- Čizmić, Ana. »The Dubrovnik Antiphoner«. V: *Papers read at the 15th meeting of the IMS Study group Cantus Planus*, ur. Barbara Hagg-Huglo in Debra Lacoste, zv. 2, 619–628.
- Dijk, Stephen J. P. van, ur. *Sources of the Modern Roman Liturgy.* Zv. 2. Leiden: E. J. Brill, 1963.
- Dobszay, László, in Janka Szendrei. *Responsories.* 2 zv. Budimpešta: Balassi Kiadó, 2013.
- Felder, H. *Die liturgischen Reimoffizien auf die heil. Franciscus und Antonius gedichtet und komponiert durch fr. Julian von Speier (+c. 1250).* Freiburg: Universitäts-Buchhandlung, 1900.
- Golob, Nataša. »Anmerkungen zu den illuminierten mittelalterlichen Handschriften der Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz in Graz«. V: *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften bis zum Ende des 16. Jahrhunderts in der Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz in Graz*, ur. Franz Lackner, Nataša Golob, Alois Haidinger, Maria Stieglecker. Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters, vrsta 2, zv. 9, 23–42. Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006.
- . »Kadelne iniziale v dveh volumnih frančiškanskega graduala«. *Zbornik za umetnostno zgodovino.* Nova vrsta 38 (2002): 152–183.
- Hiley, David. *Western Plainchant. A Handbook.* Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Hughes, Andrew. *Late Medieval Liturgical Offices.* 2 zv. *Subsidia Mediaevalia*, zv. 23 (*Sources and Chants*), zv. 24 (*Texts*). Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1994, 1996.
- »Julian of Speyer«. V: *New Advent. The Catholic Encyclopedia* (splet).
- Kolářek, Jan, ur. *Global Chant Database* (splet).

⁵⁹ Melodijo je bilo mogoče identificirati preko *Global Chant Database* (splet). Responzorij *Iste est* je v zadnji izdaji rezponzorijev podan z dvema podobnima melodijama: Dobszay in Szendrei, *Responsories*, zv. 2, št. 8035. Tista od obeh melodij, ki je velikemu rezponzoriju *Mihi autem* bliže, je v navedeni izdaji povzeta po frančiškanskem rokopisu Budimpešta, Egyetemi Könyvtár (Univerzitetna knjižnica), Cod. lat. 121. Tudi to nakazuje frančiškansko poreklo omenjenega rezponzorija.

- Kolářek, Jan, in Debra Lacoste, ur. *Cantus. A Database for Latin Ecclesiastical Chant* (splet).
- Lackner, Franz. »Einleitung«. V: *Katalog der Mittelalterlichen Handschriften bis zum Ende des 16. Jahrhunderts in der Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz in Graz*, ur. Franz Lackner, Nataša Golob, Alois Haidinger, Maria Stieglecker. Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters, vrsta 2, zv. 9, 7–21. Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006.
- Mlinarič, Jože. »Frančiškanski samostan od ustanovitve okoli leta 1240 do preselitve leta 1784«. V: *Frančiškani v Ljubljani*, ur. Silvin Krajnc, 81–148. Ljubljana, Samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 2000.
- Prassl, Franz Karl. »Choralquellen in der Grazer Bibliothek der Franziskaner«. V: *Plaude turba paupercula. Franziskanischer Geist in Musik, Literatur und Kunst*, ur. Ladislav Kačič, 33–69. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2005.
- Rant, Guido. *Die Franziskaner der österreichischen Provinz, ihr Wirken in Nieder-Österreich, Steiermark und Krain*. Kamnik, 1908.
- Scandaletti, Tiziana. »L'ufficio di Giuliano da Spira per s. Antonio. Problemi di ecdotica«. V: *Contributi per la storia della musica sacra a Padova*, ur. Giulio Cattin, Antonio Lovato, 93–114. Padova: Istituto per la storia ecclesiastica padovana, 1993.
- . »Una ricognizione sull'ufficio ritmico per S. Francesco«. *Musica e storia* 4 (1996): 67–101.
- Tomaž Čelanski. *Življenje svetega Frančiška*, prev. Miran Špelič. Ljubljana: Brat Frančišek, 2014.
- Valvasor, Janez Vajkard. *Opus insignium armorumque*. Ljubljana: SAZU, 1993.
- Weiss, J. E. *Die Choräle Julian's von Speier zu den Reimoffizien des Franciscus- und Antoniusfestes*. Veröffentlichungen aus dem Kirchenhistorischen Seminar München, zv. 6. München, 1901.

THE LJUBLJANA-GRAZ GROUP OF FRANCISCAN PLAINCHANT MANUSCRIPTS AND THEIR FRANCISCAN CHARACTER

Summary

Some years ago Nataša Golob discovered that the three plainchant manuscripts, now kept in the Franciscan monastery in Ljubljana (an antiphoner and a two-volume gradual), make up part of a larger group of eleven codices, eight of which are kept in the Franciscan monastery in Graz. All eleven codices bear similar codicological and artistic characteristics, and in some of them there are signs of their having been kept and used in the Ljubljana monastery. On the first liturgically important page of the two-volume gradual that is now in Graz (A 64/39 and A 64/38) there are coats of arms of the Baron Wilhelm von Auersperg and his wife Margareta Kraig; from this observation Golob developed the conjecture that Wilhelm, who was responsible for the Observants' coming to Ljubljana in 1491, equipped the new community with a new gradual, and possibly also with other

necessary books. The script of this gradual is very similar to the script of the antiphoner kept in Ljubljana. The latter manuscript (that includes complete offices just for a handful of feasts, whereas the great majority of them consists just of lauds and vespers) might therefore also have come into being as a work commissioned by Wilhelm. The newly-established community also needed a psalter. Golob discovered that in one of the psalters from Graz (A 64/43), there is the inscription of one of the guardians of the monastery of Ljubljana. This psalter, which contains psalms and hymns for nocturnal part of the daily cycle, and its diurnal pair (A 64/42), were therefore originally in Ljubljana. The two-volume gradual and the two-volume psalter were later relocated to Graz, from whence they never returned. However, as compensation the Ljubljana community obtained another two-part gradual, which is still in the monastery.

There are other connections among particular manuscripts of the group. The two-volume antiphoner from the Graz monastery (A 64/41 and A 64/40) was copied by one main hand; its script is very similar to the script of the temporale part of the gradual that is now in Ljubljana. The sanctorale part of the gradual currently in Ljubljana was copied by a different hand; its original pair (i.e., the temporale volume copied in that hand) is now in Graz (A 63/53), having come from the Maria Lankowitz monastery. The one least related to the other manuscripts of the group seems to be the nocturnal part of the psalter (A 64/37), which lacks its pair (i.e., a diurnal).

All these manuscripts (with the possible exception of the psalter A 64/37) are decidedly Franciscan. Their liturgical order follows Haymo of Faversham's codification of the Franciscan liturgy; in addition, both antiphoners include a series of versified offices for Franciscan feasts (in the antiphoner of Ljubljana these are, with the exception of the office of St. Francis, limited to lauds and vespers): Julian of Speyer's offices for the feasts of St. Francis and St. Antony of Padua, the office of St. Claire and that for the feast of Trinity (these last two came into being as contrafacta of the office of St. Francis), and the office for the feast of Francis's Stigmata (which lacks matins). Hymns for these offices are to be found in the two-volume psalter, which is therefore in complete agreement with the antiphoners. The mentioned offices represent an idiosyncratic and recognizable Franciscan layer in the yearly liturgical cycle.